

Klimatický diskurs v zrcadle současných norských textů

MILUŠE JUŘÍČKOVÁ

DOI: 10.31577/WLS.2025.17.2.5

© Institute of World Literature
Slovak Academy of Sciences

© Miluše Juříčková 2025
Licensed under CC BY-NC-ND 4.0

Climate discourse in the mirror of contemporary Norwegian texts

Norwegian literature. Environmental discourse. Nonfiction. Ethical issues.
Rhetorics. Humanities. Performatives.

This article refers to chosen representative non-fiction texts published in the last decade. Describing the cultural context, it deals with the analysis of popular scientific texts focusing on ecological and ethical issues as well as rhetorics, and characterizes the current situation in the Norwegian discourse by the confrontation between the rhetoric in politics and economics on one side, and the social sciences and humanities on the other. The study also comments on several aspects in the genre pattern of the texts and on the use of performatives according to the speech acts theory.

Miluše Juříčková
Ústav germanistiky, nordistiky a nederlandistiky
Filozofická fakulta
Masarykova univerzita
Brno
Česká republika
jurickov@phil.muni.cz
ORCID: 0000-0001-7238-1146

Klimatická změna a její následky jsou nejzávažnější výzvou dneška mimo jiné i proto, že tato problematika nastavuje zrcadlo prakticky všem vědeckým a uměleckým disciplínám. Globální oteplování si žádá detailní zmapování faktů spolu s hledáním nových postojů, přístupů, technologických metod a badatelských postupů. Vedle prezentací nejrůznějšího verbálního i neverbálního charakteru v norském veřejném prostoru hrají důležitou roli texty, které disponují dostatečně dynamickým potenciálem vstoupit do diskursu takovým způsobem, aby přesáhly horizont domnělé aktuality okamžiku. Následující článek je věnovaný prezentaci signifikantních nonfiction titulů. Tématem zde nejsou čistě odborné texty přírodovědné nebo ekologické; zaměřuji se na reflexi současného klimatického diskursu na rozhraní literárních žánrů, jako příklad uvádím tituly, které odkazují k vodnímu živlu. *Havboka* (2015; čes. *Kniha o moři*, 2018) Mortena A. Strøksnese reprezentuje hybridní žánr na pomezí beletrie, žurnalistiky a populárně vědeckého textu. Druhým analyzovaným dílem je sbírka třinácti esejů *700-års flommen. 13 innlegg om klimaendringer, poesi og politikk* (Sedmisetletá potopa: Třináct příspěvků o klimatické změně, poezii a politice, 2016) básníka a literárního kritika Espena Stuelanda.¹ Do jakých kulturně-historických souvislostí tato díla vstupují a jakou perspektivu přinášejí do debaty o dichotomii vědy a umění, zde konkrétně přírodních věd a literatury, to je má hlavní otázka s odkazem na další texty, které tvoří relevantní segment diskursu. Analyzuji nejen tematické střetávání perspektiv, ale i rétorické nástroje, které autoři používají, proto se při charakteristice verbálních výpovědí částečně opírám o teorii řečových aktů Johna Langshawa Austina.

NORSKÉ PROTIKLADY

Situace, v níž se současné Norsko i jeho literatura nachází, se vzpírá přehledné charakteristice. Důvodem je hluboká a nestále narůstající propast mezi obecnou praxí fosilní ekonomiky a implementací vědeckých poznatků o klimatické změně, tedy hlasy vyzývajícími k zásadní změně kurzu. Norsko jako jedna z nejbohatších zemí kontinentu („evropský Kuwait“ – formulace Espena Stuelanda, 2016) je konfrontováno s výstupy přírodních, ale i humanitních a společenských věd, s prohlášeními umělců a osobností z dalších oborů, kteří pod tíhou faktů identifikovaných na všech kontinentech vyzývají k sebereflexi, jež by měla vést k akci. Nález ropy a zemního plynu na mořském dně vnesl v 70. letech do norské společnosti (již tehdy energeticky zcela soběstačné díky vodním zdrojům) několikanásobnou proměnu – v dimenzi hospodářské, sociální i v oblasti hledání postojů; s odstupem času se tento proces jeví jako hledání novodobé národní identity. V předchozích staletích patřilo Norsko a celá Skandinávie k sociálně nejslabším částem Evropy, po druhé světové válce se začal uplatňovat tzv. skandinávský model sociálního státu „blahobytu pro všechny“ (*welfare state*). Ideologickým základem se stal egalitarismus, tedy politické uspořádání, v němž byly sociální rozdíly ve svém celku nevýznamné. Skromný, především neurbánní životní styl většiny obyvatel nedával tušit budoucí radikální odklon od tradičních hodnot směrem k drancování přírody. Následky zásadního zlomu souvisejícího s rozvojem ropného průmyslu se znásobily pádem železné opony a koncem bipolárního uspořádání světa. Následovala ekonomická a sociální transformace už

ne regionálního, ale globálního rozměru. Tím došlo k akceleraci vnitřního napětového pole mezi kognitivními aspekty diskursu a pragmatickým postojem. Je Norsko nejbohatší zemí, která toho stihne zničit nejvíce, ptá se norská a skandinávská věda a publicistika (viz Röstlund 2025), vždyť s příchodem nového tisíciletí se stala narůstající spotřeba a vysoký životní standard vnitřní hrozbou; razantní vývoj vyvolává nové výzvy, také v rámci humanitních věd. Jak na tuto situaci reaguje environmentální debata v norské kultuře, literatuře, filozofii a publicistice? Tyto otázky volají po komplexních odpovědích, které nutně překračují rámec této přehledové studie.

Symbolem pro norský, ale i mezinárodní diskurs o životním prostředí a klimatické změně na straně jedné a postupném prosazování proaktivního přístupu k daným výzvám na straně druhé byla v průběhu dvacátého století hlubinná ekologie (*deep ecology*) Arna Næss. Hlubinné ekologické hnutí je chápáno jako snaha o dosažení jednoty s přírodou, neboť „příroda není mimo člověka, je jeho přesažením“ (Næss 1996, 35). K základním pojmům hlubinné ekologie patří „identifikace“, jež znamená nejen blízkost a napojení na řád přírody, ale naprosté ztotožnění s veškerými sférami života na planetě na základě přesvědčení, že jsme součástí jediného celku. Identifikace v Næssově pojetí je vlastně synonymem všeobjímající lásky. „V lásce člověk ztrácí část sebe sama tím, že zároveň získává jakousi vyšší identitu“ (27). Důležitým momentem na kognitivní i emocionální cestě člověka k realizaci etických hodnot je zralost, stadium zralosti překonává egoismus; Næss zmiňuje dosažení takového stupně sebepoznání, které umožní seberealizaci činem, tedy „ekosofickou seberealizaci“ (29). Næssova ekologie je dodnes kriticky analyzována a kreativně rozvíjena, třebaže současné myšlení o přírodním prostředí se posunulo do nové fáze, především v konfrontaci s technologickou a ekonomickou realitou, která nabrala vlastní nekontrolovatelnou dynamiku. Už méně je známo, že Næss měl protihráče, významného norského filozofa Petera Wessela Zapffeho (2024), jehož odkaz je mnohem těžší přijmout jako východisko aktivních rozhodnutí, neboť jeho poselství je pesimistické; osud člověka na této zemi je u něj identifikován jako bezvýchodně tragický. Přesto zůstává Zapffův vliv patrný, a to jak v uměleckých dílech, tak v literární vědě. Moderní norská literatura otevřela téma etického konfliktu mezi vnímáním zákonitostí přírodního prostředí i konzumními nároky moderního člověka velmi záhy, především dílem Knuta Hamsuna, a to nejen v oceněném románu *Markens Grøde* (1917; čes. *Matka země*, 1970). Norská mentalita odráží tradičně silnou vazbou k místu, což se může na druhé straně projevit skepsí vůči kosmopolitanismu a evropanství. I o tom nepřímě svědčí dvojnásobné zamítnutí vstupu do Evropské unie prostřednictvím referend, stejně jako současná debata, která byla politickou reprezentací znovu otevřena v roce 2025, evidentně jako součást předvolební kampaně probíhající v síti složité mezinárodní situace.

Norská historička kultury Nina Witoszek, řadu let ředitelka institutu Arne Næss Programme on Global Justice and The Environment na Univerzitě v Oslo, tvrdí, že i Næss má ve své filozofii zabudovaný skepticismus vůči vědě a civilizaci, charakterizuje některé jeho názory jako pokračování osvícenství a současně konzervativní radikalismus (Witoszek 1998, 153). Podle Witoszek je pro dnešní ekokritiku relevantní sledovat vztah k přírodě znázorňovaný a problematizovaný už od počátku norského

písemnictví, tedy od romantismu, nebo ještě hlouběji od doby vikinské: s ohledem na norské přírodní podmínky na severu Evropy je „soužití s přírodou vepsáno Norům do genů“ (112). Při své klasifikaci pracuje s řetězci metafor, jako jsou pastora (pastoralis), divočina (wilderness), apokalypsa (apocalypse), obydlí (dwelling) a zvířata (animals). Společenskou a sociální situaci v Norsku charakterizuje na hraně mezi pastoralou a divočinou (67), neboť příroda je vnímána trvale jako posvátná (Sacrum), přičemž autorka jde ještě dále: „Příroda je v Norsku náboženstvím“ (108). Definuje pojem „naturreligion“ (náboženství přírody) v norských poměrech jako geo-zbožnost, tedy „hluboký, existenciální vztah k místu a krajině, v níž vystupují náhradní bohové např. hora, fjord, bříza v bouři, prastarý dub“ (110). Autorka systematicky odkazuje ke staroseverské literatuře, k ságám, eddickým písním a baládám, v nichž identifikuje holistickou kosmologii, pojetí živé i neživé přírody propojené v jediný celek, což podle ní odpovídá i směrům současné ekofilozofie. Etické poselství kultury doby vikinské identifikuje autorka takto: „Přežít můžeš jen tehdy, když ve všem zachováš správnou míru“ (115). Přeneseno do současnosti vypovídá tato věta o uvědoměném vztahu k lidskému společenství i k přírodě jako hodnotové prioritě.

Podobně jako v jiných evropských kulturách období romantismu zvnitřňovalo také norské písemnictví příklonem k identifikaci s krásami přírody, navíc v kombinaci se specifickými společenskými impulsy, jako byly národní obrození a kodifikace spisovného jazyka. V poslední třetině 19. století byla norská literatura katapultována dílem Henrika Ibsena k vrcholům evropské literatury. Zajímavé je, že Ibsen, představitel kritického realismu, ve svých dramatech ostře nasvěcoval osudový střet svých postav s přírodními danostmi (*Fruen fra havet*, 1888; čes. *Paní z námoří*, 1906; *Bygmester Solness*, 1892; čes. *Stavitel Solness*, 1982), přičemž až s bolestnou jasnoživostí tematizoval etické rozvodí mezi užíváním, a naopak zneužíváním přírody. Právě tento aspekt mu často splýval s požadavkem bezpodmínečné životní pravdy v jednání jednotlivce i společenství (*En folkefiende*, 1898; čes. *Nepřítel lidu*, 2009). Ve 20. století je možné sledovat souvislou řadu dystopických sci-fi, žánrový průlom přinesl Knut Faldbakken a jeho dvojromán *Uår* (1974) a *Aftenlandet* (1976; čes. *Bídné roky*, 1981). V současnosti je i v mezinárodním kontextu nejčastěji uváděn román *Bienes historie* (2015; čes. *Historie včel*, 2017), který vydala Maja Lunde jako první část tzv. klimatického kvartetu. Dalšími tvůrci, u nichž tvoří tato tematika kardinální poselství, jsou např. Jostein Gaarder a Ruth Lillehaven, kteří se zaměřují na dětské a dospívající čtenáře. Umělecká díla hrají při pohledu do ekokritického zrcadla bezesporu nezapustitelnou roli, aby však nedošlo k tříštění žánrových perspektiv, zaměřím se na populárně vědecké a esejistické texty.

ČIN MÁ SVŮJ POČÁTEK V JAZYCE

V následující části se soustředím na rozbor textů, které jsou signifikantní pro komunikační interakce mezi společenskými a humanitními vědami na straně jedné a světem průmyslu a ekonomiky na straně druhé. Podle terminologie teorie řečových aktů Johna L. Austina jde o vztahy mezi výpověďmi typu konstativ a performativ (2000, 37). Výzvu účinně snížit spotřebu na všech úrovních postuluje jako morální imperativ biolog Dag O. Hessen, jehož kniha *Verden på vippepunktet* (Svět v bodu

zlomu, 2023) přináší řadu pohledů na mezinárodní i norské kolbiště, na němž se utká ekonomika a její protihráčka ekologie (204). Z vlastní profesní zkušenosti popisuje autor sebe prezentaci významných mezinárodních institucí a soustředí se na jejich rétoriku. Kriticky rozebírá dokumenty a usnesení a ptá se, proč realizace ideálních cílů fatálně naráží na politickou a ideologickou ignoranci: „Kde hledat řešení, když samovolná smrt naftového průmyslu není v dohledu“ (237). Kupříkladu elektronika, často profilována jako pomocník při řešení ekologických problémů, je sama extrémně energeticky náročná, takže její výroba je součástí začarovaného kruhu, navíc s přihlédnutím k faktu, že vzácné kovy se těží za cenu devastace životních podmínek obyvatelstva v Africe a Latinské Americe (206). Podle Austinovy teorie lze v Hessenově stylu vedle deskriptivních pasáží identifikovat řetězce explicitních nebo implicitních výzev. Ilokučním bodem je apel, což signalizuje i název knihy.

Otočit kormidlem a okamžitě zvrátit vývoj nestačí. [...] Potřebujeme novou alianci mezi těmi, co pracují v oblasti přírodních řetězců a těmi, kdo rozumí psychologickým, sociálním a politickým řetězcům. Je třeba překonat nefunkčnost dnešního systému, je třeba překonat psychologické bariéry. Má-li se to podařit, musejí povstat zcela nové formy kooperace napříč odbornými a politickými zájmy. Nacházíme se v bodu zlomu. (214)

Působivou komunikační strategii v rámci klimatického diskursu zvolil Thomas Hylland Eriksen, sociální antropolog mezinárodního věhlasu, jehož publikace se dělí do dvou proudů: odborné knihy a učebnice, z nichž mnohé vyšly i česky, například *Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspectives* (1993; čes. *Etnicita a nacionalismus: Antropologické perspektivy*, 2023). Z hlediska Austinových performativ jsou příznačné jeho populárně vědecké eseje, které disponují osobitým stylem i apelativní silou. Klimatické změně a jejím následkům se Eriksen věnoval řadu let. Jeho kniha *Søppel: avfall i en verden av bivirkninger* (2011; čes. *Odpady: Odpad ve světě netušených vedlejších účinků*, 2015) je strukturována jako odborná argumentace s četnými odbočkami nepostrádající nadhled a humor. Kapitoly jsou informačně nasycené, jeho rétorickým nástrojem je časté využívání kontrastu a dichotomie (pořádek a chaos, pomalost a zrychlení). Čísla a statistiky přecházejí v intertextuální pasáže literárního i filozofického charakteru; nejrůznější kulturní aluze jsou propojeny s občas groteskními příběhy a anekdotami, jež dokáží oslovit čtenářskou veřejnost napříč sociálním a vzdělanostním rámcem. Autor zpracovává širokou škálu problémových okruhů, jako jsou lidé živořící na skládkách, transport odpadků z kontinentu na kontinent, osobní hygiena v historii a současnosti, využití lidských a zvířecích exkrementů, proces kompostování i metody pohřbívání. Eriksen se opakovaně vrací k dilematu využívání fosilní energie a hledání adekvátního, tedy udržitelného životního způsobu, neboť očekávání růstu produkce i konzumu bez hranic mu připadá zcela absurdní. Eriksen varuje před specifickým znečištěním, odpadem *sui generis*, totiž před znečištěním lidské mysli. „Proto je zvláštní, že se vlastně nikdo nezajímá o environmentální problémy spojené s informační revolucí, tedy v první řadě o zaneřádění mozků“ (128). S tímto problémem souvisí stále častější neschopnost soustředit se, narůstající napříč generacemi:

Znečištění mozku ohrožuje schopnost vnímat věci v souvislostech a v celcích. Práce a jiné činnosti, kterými se lidé zabývají, začínají být drobeny na čím dál menší kousky. Času je

nedostatek, příležitosti a úkolů mnoho a také spousta těch, kteří si činí nárok na alespoň malý kousek naší pozornosti – nejlépe ihned a pokud možno současně s něčím dalším. Když se zároveň s tím velkou rychlostí proměňuje i společnost, začíná být složité vnímat sebe sama v širších souvislostech, chápat, kde přesně se nacházíme v dlouhém příběhu tvořícím můj život. Kvůli znečištění času se z pomalosti stává nedostatkové zboží. (130)

Otázka vnímání času a zrychlení hraje důležitou roli rovněž v díle Espena Stuelanda s názvem *Sedmisetletá povodeň* (2016). Impulsem k napsání této sbírky esejů byly tragické záplavy na západním pobřeží Norska v letech 2014 a 2015. Název evokuje biblické aluze, ve skutečnosti se jedná o formulaci převzatou ze zprávy vydané meteorology. Stueland označuje jednotlivé eseje své knihy jako „příspěvky“, protože v nich zpracovává pestrou škálu reakcí na zážitky, rozhovory, dokumenty, na aktuální literárněvědné bádání vlastní i cizí. I volná forma příspěvků má signalizovat, že „nemáme čas čekat na konečná rozhodnutí zodpovědných míst“ (2016, 180). Autor si je evidentně vědom váhy explicitních performativů řečového projevu, neboť jazyk není jen nástrojem, ale centrálním aktérem vnějších i vnitřních proměn. Právě způsob vyjadřování formuje (nebo naopak utlumuje) povědomí o rizicích globálních i lokálních, jazyk je ve Stuelandově pojetí nejpřímější spojnici k lidskému nitru, tedy k emocím (smutek, strach), k otevřenosti a k aktivní zainteresovanosti (angažovanosti). Pokud budou akceptovány výroky typu „situace ještě není tak vážná, opatření je možné ještě odsunout“, stojí debata na písku a perlokuční efekt zůstává v nedohlednu. „Takový přístup nás chce uspat, odpoutat naši pozornost od reality. [...] Pravda je první oběť války a evidentně to platí i pro válku petrologů“ (210). I literatura, které autor, sám básník a překladatel, věnuje soustavnou pozornost, může být v nebezpečí, že bude účelově „natřena na zeleno“ (*greenwashing*). Riziko, že slovník přírodních a ekologických věd bude v uměleckých dílech používán jako pouhý dekor, jako ozdoba nebo ilustrace, je podle autora reálné. Stueland na příkladech z norské i světové literatury zkoumá, do jaké míry nesou různé žánry performativní náboj. Výraz antropocén, kterým Paul Crutzen vzhledem k působení člověka na planetě navrhl nahradit pojem holocén, považuje Stueland za adekvátní, protože je srozumitelný a symbolický. Přesto se domnívá, že je třeba „rekalibrovat“ vztah přírodních věd a jazyka. Neologismy jako antropocén nebo užití metafor (planeta je zachvácená horečkou) podle Stuelandova názoru nestačí, neboť propast ve způsobech vyjadřování se mezi protilehlými stranami klimatického diskursu i nadále prohlubuje. Tuto skutečnost dokazuje na rétorice právních dokumentů (klimatický panel OSN) nebo politických proklamací (stálá mezinárodní komise, pravidelné konference o klimatu). Hledáme jazyk, který odmítá akceptovat a integrovat lži a mechanismy potlačení, vždyť jestliže karbonová lobby prosadila v norském prostoru formulaci „Norsko má nejčistší naftový průmysl na světě“, je třeba se tomuto „petrologickému způsobu myšlení“ (9) vzepřít. Tzv. zelená ekonomika se nesmí stát vyprázdněnou nálepkou, je třeba hledat cesty proti redukci světa na objekt, který se dá prodávat, kupovat a kontrolovat, varuje Stueland.

Klimatické změny přinášejí do dosud známého světa nepřehlednost, nevypočitatelnost, nejistotu. „Přestáváme světu rozumět“ (12), tento verdiktiv je jakousi červenou nití napříč uvedenou sbírkou esejů. „Brát literaturu vážně, znamená uvést ji

do vztahu s obraty používanými v přírodních vědách a biologii. [...] Literatura je možná schopna sehrát nečekanou roli, pokud dokáže apelovat na čtenářovu fantazii a imaginaci“ (256) Autor si opakovaně klade otázku, do jaké míry může politizace uškodit estetickému projevu a samotné literárnosti děl. Odkazuje k dávné debatě mezi Theodorem Adornem a Jeanem-Paulem Sartrem na toto téma, kdy Adorno jednoznačně odmítl politické ambice v literatuře, naopak žádal autonomii a integritu v umění. Sám Stueland je však přesvědčen, že „ekologické čtení může přispět k etické vybavenosti jedince i mentální připravenosti společenství“ (20), ekokritika však pro něj není identická s agendou, jejímž cílem je jen vybudování výčitek svědomí. Stueland se systematicky zabývá etickými otázkami, ale i škálou dalších kognitivních i emocionálních aspektů, jako jsou pochybnosti, nerozhodnost, humor nebo strach. Na rozdíl od Niny Witoszek nedoporučuje, aby se moderní ekokritika snažila o integraci starších literárních textů oslavující romantickou a nedotčenou přírodu; současnost si žádá nový slovník a nové kontexty:

Abychom se probrali z drámy, je třeba, aby byl jazyk dostatečně deskriptivní, blízký realitě a dotýkal se nás emocionálně. Literatura není povznesená nad stav klimatu. Nachází se uprostřed dění, proto odmítám pohled na literaturu jako jinou sféru, jako jazyk mimo jazyka. [...] Klimatická krize nemá řešení, které by existovalo mimo dosah jazyka. Čin má svůj počátek v jazyce. (Stueland 2016, 256)

MOŘE JAKO VERTIKÁLA

„Tři a půl miliardy let uběhlo od chvíle, kdy se v moři objevil primitivní život“, toto konstatování je první větou knihy, v níž Morten Strøksnes zve čtenáře a čtenářky k účasti na zvláštním dobrodružství. Po vzoru norských objevitelů a polárníků opouští svůj pracovní stůl v jedné redakci v hlavním městě, aby se spolu s dlouholetým kamarádem žijícím na severu Norska pustil do bezmála absurdního podniku, pokusu ulovit žraloka grónského. Celý název knihy zní *Havboka eller Kunsten å fange en kjempehai fra en gummibåt på et stort hav gjennom fire årstider* (2015; čes. *Knihy o moři aneb Umění lovit ve čtyřech ročních obdobích na otevřeném moři z gumového člunu žraloka grónského*, 2020). Formulace podtitulu přitahuje pozornost, signalizuje lehkost stylu a přítomnost humoru. Text toto očekávání naplňuje a překračuje, byť spíše nečekaným směrem, do hlubin lidského nitra a svědomí. Zdůvodnění loveckého plánu explicitně neuvádí, takže se čtenář může zpočátku domnívat, že jde o podivnou provokaci. Na místě samém, obklopen mořem a ostrovní přírodou autor styl mění, rytmus vyprávění se stává pomalejší a tón poetičtější:

Moře je počátek všeho. Vlny z hlubokého pravěku námi proudí jako ozvěny drobných šplouchnutí do nepřístupné jeskyně u břehu. Někdy, když stojíme za silné bouře na břehu, jako by nás chtěl oceán získat zpět. Jedna vlna na obzoru se pomalu staví do výše, chystá si svaly a člověk by věřil, že už předem přesně ví, kam chce a jak se tam dostane. Vichr ji pomáhá, její rytmizovaná plavba je celou cestu ke břehu dokonalá. Jiné vlny jí vrážejí do zad, postrkují ji dopředu a nechávají jí volnou trať. Když narazí na mělčinu, přidá na rychlosti a sbírá síly ke skoku. (113)

Personifikace přírodních jevů a unikátní setkání s živočichy nezkrocené přírody jsou zastávkami v narativním proudu, v němž se neustále křížují pasáže popisné, in-

formativní i dobrodružně dramatické. Vypravěč se nerozpakuje přiznat, že zdrojem poznání je pro něj rozhovor se zkušeným rybářem stejně tak jako internetový vyhledavač. Zakotvení v současnosti je tedy čitelné, zdaleka ne jenom tím, že dopravním prostředkem mezi hlavním městem a ostrovem, z něhož oba muži opakovaně vyrážejí na lov v malém gumovém člunu, je letadlo. Evidentní je také to, že vypravěčskou perspektivu předkládá člověk vzdělaný, sečtělý a klimatickou změnu dlouhodobě reflektující, tedy osoba autora. V některých pasážích cituje básníky (Rimbaud) i známé příběhy světové literatury (Odysseus), jindy rozjímá nad ošlehanými tvářemi námořníků na obrazech norského realistického malíře Christiana Krohga. Charakteristickým rysem knihy je vědomí vertikály, ve které je člověk na moři a ve světě vůbec součástí. „Dole pod vodou je ale život jako sen toho druhu, z něhož probrat se trvá hodně dlouho. [...] Téměř veškerý život tam dole má překvapivé vlastnosti, jako by patřil na jinou planetu nebo vznikl v dávné minulosti, kdy platila jiná pravidla a kdy se jakákoli fantazie mohla stát skutečností“ (43).

Všudypřítomný je vypravěčův neskrývaný obdiv, údiv a respekt k přírodě. „Počátkem každé filozofie je údiv, a o potěšení z údivu nesmíme přijít ani v době, kdy jsou okolnosti velmi chmurné“ (Næss 1993, 31). Dimenze estetická i informativní je v textu obohacena aspekty reflexe a meditace. Meditativní linie vrcholí v situaci, kdy je vypravěč zachycen nebezpečným mořským proudem a bezprostředně konfrontován s reálnou možností blízkosti smrti. Tato i další epizody vyvolávají aluze náboženské, mýtické a mytologické, přinášejí napětí mezi příkázáním zachovat mlčení a touhou podat svědectví o zkušenosti na hraně mezi světy. Strøksnes toho dokáže narativně využít, když píše, že „ze své podmořské cesty pupkem oceánu (si) nepamatuji nic“ (2020, 228), a dává přednost přetlumočení příběhů svého hostitele: „Hugo často vypráví v celých řetězcích asociací, kde jedna historka, když se unaví, poklepe na záda nějaké další a společně vytvářejí štafetu, která může být jakkoli dlouhá. [...] Příběhy vedou vždy daleko od bodu, kde započaly“ (168).

Jako publicista si Morten Strøksnes zřetelně uvědomuje roli komunikace na všech úrovních, přičemž výchozí postavení člověka tváří v tvář vodnímu živlu je jasně dáno, vždyť „Moře se bez nás docela dobře obejde. My bez něj nikoli“ nebo „celou dobu naší existence se oceány naopak starají o nás“ (209). Jazyk, který prochází proměnami na pozadí historického a sociálního vývoje severního Norska, je mu – podobně jako Stuelandovi – centrálním aktérem dění:

Bohužel však zároveň v posledních letech zchudl dosud tak bohatý slovník pro popis jemných nuancí přírodních jevů. Se slovy mizí i znalost celkových ekologických souvislostí. Krajinu chápeme hůře, přikládáme jí menší význam, a ona tudíž pro nás je i méně důležitá. A tak je zároveň snazší ji v honbě za krátkodobým ziskem zničit. (91)

Po několika marných loveckých pokusech se autorova perspektiva proměňuje. „Do jakého stupidního, vražedného plánu jsme se to pustili? Chceme jen ukojit zvědavost? Stanout tváří v tvář vlastnímu strachu?“ (217) Vědomí blízkosti, identifikace s přírodním prostředím, kterou vypravěč svými obrazy a performativy zprostředkuje, zve k zamyšlení nad pozicí člověka na vertikále uspořádání světa. Autor propojuje existenciální otázky s vějířem obrazů a příběhů: o plavidlech historických i současných, o zvratech počasí, o budovách a jejich příbězích, o majácích na neoby-

dlených ostrůvcích, o osudech konkrétních lidí i zvířat. Dynamika je tvořena právě míšením a rytmizováním stylistických a žánrových aspektů z faktografické literatury, deníkových záznamů, travelogu i obrazů ze staroseverské mytologie. Shromážděné informace jsou natolik obsáhlé, že se autor rozhodl připojit i poznámkový aparát s komentáři a uvedením zdrojů. Strøksnesův nekonvenční text, který byl titulem inzervován jako (provokativní) dobrodružství, má ve svém ilokučném jádru čitelnou etickou dimenzi.

ZÁVĚR

Nakolik budou mít uvedené texty aktivizační efekt pro klimatický diskurs, tedy k jakému perlokučnímu vyústění v konečném výsledku dojde, není možné z lingvistického hlediska predikovat. Norský diskurs však evidentně předpokládá nezastupitelnou roli humanitních věd, kdy podle Mike Hulmeho, „nikoli badatelský objev v přírodních vědách, ale humanitní a společenské vědy mohou změnit jednání lidí“ (cit. podle Stueland 2016, 210). Norský klimatický diskurs se i nadále odehrává v prostředí protikladů – v pragmatických krocích i v charakteru výpovědí. I terminologicky stála na počátku dnes již historická mezinárodní iniciativa označovaná jako Brundtland Commission, komise OSN pro životní prostředí a rozvoj, jejímž cílem bylo sjednotit státy na všech kontinentech v úsilí o tzv. udržitelný rozvoj (*sustainable development*), přičemž toto označení tak poprvé vstoupilo v obecnou známost. Lékařka Gro Harlem Brundtland, dřívější ministerská předsedkyně Norska, byla vybrána do čela komise pro své zakotvení v oblasti přírodních věd a veřejného zdraví. Čtyřletá činnost komise byla oficiálně ukončena roku 1987 vydáním anglického dokumentu *Our Common Future* (čes. *Naše společná budoucnost*, 1991), kde jsou formulovány tři základní pilíře udržitelnosti, přirozeně poplatné době vzniku: hospodářský růst, ochrana životního prostředí a sociální rovnost.

V návaznosti na mezinárodní asociaci ASLE (The Association for the Study of Literature and Environment), která rozvíjí intelektuální výměnu mezi uměleckými tvůrci a odborníky v humanitních vědách (historie, literární věda, filozofie, kulturní geografie, film a média, religionistika, antropologie a další) byl v roce 2013 v Norsku zahájen internetový projekt Norwegian Writer's Climate Campaign. Zakladatelem této diskusní platformy, jež v následujících letech přerostla v otevřené fórum propojující ekologii se sociálními a estetickými otázkami, je publicista Freddy Fjellheim, který formuloval cíle této komunity takto:

Pokud se odvážíme ponořit na dno jazyka do té míry, že našimi větami bude prosvítat lidská omylnost, pak si zachováme schopnost zahlédnout přírodu v literatuře. Všechny žánry, novela, báseň, drama, esej, publicistika i dokumentární texty pak mohou najít svůj způsob, jak prezentovat hrozící klimatický kolaps. [...] Literatura nemůže čtenáře změnit. Ale čtenář se změnit může. To není jen paradoxní slogan, to je zkušenost vyplývající z reálné zpětné vazby [...]. (2013, nestr.)

Uvedená platforma představuje inspirativní vhled do světa textů, které stojí mimo nebo v opozici vůči hlavnímu proudu stále unavenějšího ekologického myšlení. V této souvislosti bych nechtěla opomenout odvrácenou stranu textového zrcadla, které jsem prezentovala jen ve stručnosti, neboť pokrývá rozsáhlou, závažnou a kom-

plexní problematiku, která přesahuje hranice jediné kultury a literatury. Mnohovrstevná norská literární krajina totiž obsahuje umělecké dílo, které je výsostně solitérní a univerzální zároveň, a zdaleka nejen tím se dotýká zvoleného diskursního okruhu. Dramatik, prozaik a básník Jon Fosse už řadu let do veřejné debaty nevstupuje, kontaktům s médii se v podstatě vyhýbá. Jeho absurdní dramata a minimalistické romány dokáží zprostředkovat intimní připoutání člověka k místu, na němž se utvářelo vědomí lidstva pro celé generace. Fosseho ústředním tématem je mystický prožitek vlastního nitra, směřující k zobecnění osudu člověka, jehož existenciálním rámcem je právě vnímání přírody. „To nevyslovitelné“ (*voice to the unsayable*) v díle Jona Fosseho, jak zněla formulace při udělení Nobelovy ceny, evokuje skrytost a křehkost vztahů a vztahovosti. Autorův enigmatický literární projev tak stojí na opačném břehu, přesto v kreativním dialogu s performativitou analyzovaných textů.

POZNÁMKY

- ¹ Pro účely této studie jsem přetlumočila ukázky z norských textů, které dosud do češtiny přeloženy nebyly.

LITERATURA

- Austin, John Langshaw. [1962] 2000. *Jak udělat něco slovy*. Přel. Jiří Pechar a kol. Praha: Filosofický ústav AV ČR, nakladatelství Filosofia.
- Eriksen, Thomas Hylland. [2011] 2015. *Odpady: Odpad ve světě netušených vedlejších účinků*. Přel. Daniela S. Zounková. Brno: Doplněk.
- Fjellheim, Freddy. 2013 „Kassandraeffekten.“ *Klimaaksjon – CWCC*. Dostupné na: <https://forfatterne-sklimaaksjon.no/2013/08/20/kassandraeffekten/#more-129> [cit. 15. 2. 2025].
- Hessen, Dag. O. 2023. *Verden på vippepunktet*. 2. vydání. Oslo: Res Publica.
- Næss, Arne. [1976] 1996. *Ekologie, pospolitost a životní styl: Náčrt ekologie*. Upravil David Rothenberg, přel. Jiří Hrubý. Bratislava: Abies.
- Röstlund, Lisa. 2025. *Norgeparadoxen: En granskning av det goda landets svarta baksida*. Stockholm: Bokförlaget Forum.
- Stueland, Espen. 2016. *700-årsflommen: 13 innlegg om klimaendringer, poesi og politikk*. Oslo: Oktober.
- Strøknes, Morten A. 2020. *Kniha o moři aneb Umění lovit ve čtyřech ročních obdobích na otevřeném moři z gumového člunu žraloka mořského*. Přel. Jarka Vrbová. Praha: Argo.
- Witoszek, Nina. 1998. *Norske naturmytologier: fra Edda til økofilosofi*. Oslo: Pax.
- Zapffe, Peter Wessel. 2024. *On the Tragic*. Přel. Ryan L. Showler. New York – Berlín et al.: Peter Lang.